

Grek ve İslam Etkileri Işığında Süryanilerde Felsefi Düşüncenin Gelişimi¹

Özet

Bu çalışmada, Mezopotamya'nın en eski halklarından biri olan Süryanilerin felsefe alanında yaptıkları çalışmalar ele alınacaktır. Bilindiği gibi felsefe, herhangi bir şahsa veya topluma ait değil insanların ortak malı, başka bir ifade ile kümülatiftir. Bir kültürden başka bir kültüre aktarılabilen, değişen ve dönüşen bir disiplindir. Daha önceleri Mezopotamya'nın eski uygarlıklarının elinde empirik karakterli iken Grek dünyasında a-priorik ve sistemli bir hale dönüşmüştür. Felsefe geleneği, Süryanilerin de içinde bulunduğu birçok etno-dinsel topluluk tarafından Doğu'ya ve oradan da İslam dünyasına aktarılmıştır.

Bu çalışmada, ilk olarak felsefi düşüncenin Süryanilerin elinde aldığı karakteri analiz edilecek, ikinci olarak Grek düşüncesinden İslam kültürüne uzanan süreçte Süryanilerin katkıları analiz edilecektir.

Anahtar Sözcükler

Felsefe, Süryani Düşüncesi, Grek Düşüncesi, İslam Felsefesi, Çeviri Hareketi.

Development of The Philosophical Thought in Syrians in Light of Greek and Islamic Influence

Abstract

In this study, the philosophical works of Syrians, who are one of the most ancient communities of Mesopotamia, will be discussed. Philosophy -as it is known- does not belong to any person or community but it is the common property of all people. In other words, it is cumulative. It can be transferred from one culture to another and it is a discipline that has changed and has been transformed. While philosophy had an empirical character in the hands of the oldest civilizations of Mesopotamia, it has transformed into an a priori and systematic state in the Greek

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü [nesimdoru@artuklu.edu.tr]

¹ Bu makale, 20-22 Nisan 2012 tarihinde Mardin'de düzenlenen *I. Uluslararası Süryani Sempozyumu*'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

world. Later, it was transferred to the East and then to the Muslim world by ethno-religious communities which include Syrians.

In this paper, firstly, the philosophical thought which gained a new character in the hands of Syrians and secondly the contributions of Assyrians in the process of transformation from the Greek thought to Islamic culture will be analyzed.

Key Words

Philosophy, Syriac Thought, Greek Thought, Islamic Philosophy, Translation Movement.

Giriş

Mezopotamya'nın en eski halklarından sayılan Süryaniler, tarihteki esas önemlerini Hıristiyan olduktan sonra kazanmışlardır. Süryanilerin Hıristiyanlığa geçtikleri dönem, antikitenin çoğunlukla İskenderiye üzerinden doğu uygarlıkları ile bulunduğu Helenistik düşüncenin eski görkemini yavaş yavaş kaybettiği bir sürece denk gelir. İskenderiye Okulu, siyasi irade tarafından desteklenen yapısıyla bünyesinde birçok bilimsel kurum barındırmanın yanı sıra Helenistik düşüncenin en başarılı projesi olma ayrıcalığına sahipti. Öte yandan felsefede Plâtoncu etkilerin belirleyiciliği vardı ve Aristoteles gibi filozofların düşünceleri de Plâtoncu bir formda okunuyordu.

Bir tür eklektik düşünce olarak insanları evrensel düşünmeye ve hareket etmeye sevk eden Helenizm, süreç içerisinde Pers topraklarına ve Mezopotamya'ya uzanmıştır. Özellikle bu coğrafyalardaki mimari yapılar, Yunan usulünün belirgin etkisi altında kalmıştır. Düşünce bilimleri sahasındaki Grek etkisi ise, Mezopotamya'nın kuzeyine doğru ilerlemiştir. Ancak bu dönemde Süryanilerin Hıristiyanlığa geçmeleri bu gidişatı önemli oranda yavaşlatmış ve Helenistik düşüncenin yayılma süreci giderek daha da zayıflamaya ve yerini yerel unsurlara terk etmeye başlamıştır. Bu sürecin önemli bir unsuru olan Süryaniler, bir taraftan dışarıdan maruz kaldıkları Helenistik düşünce ile diğer taraftan içinde Babil ve Kildanî inanç formlarını barındıran Hıristiyanlıktan önceki düşüncelerle bir tür hesaplaşma içine girerek kendilerine özgü yeni değerleri ön plana çıkarmışlardır. İslam düşüncesinin güçlenip Süryanilerin yaşadığı coğrafyayı etkisi altına aldığı döneme kadar bu yapılara karşı olan mücadele, kesintisiz bir biçimde devam etmiştir. İslam devletleri dönemi, Süryanilerin Sâmi kültürünü taşıyan unsurlara eklemlenmeyi kabul ettikleri bir dönem olmuştur. Bu husus, aynı zamanda iki Sâmi toplumun birleşmesi ve ortak amaçlar etrafında aynı kaderi paylaşma isteği ile ilgili bir durum olarak da ifade edilebilir. Bu çalışma, genel hatlarıyla Süryanilerin pagan karakterli Helenistik kültüre ve kehanetler ile karışmış Doğu dünyasının düşünce formlarına karşı tutumlarını ve Süryani düşüncesinin İslam felsefesine eklemlenmesi sürecini ele almaktadır. Bu çerçevede ilk olarak Süryanilerin Helenizm karşıtlığını analiz etmek gerekir.

1. Helenizm'e Karşı Süryani Düşüncesi veya Uygar-Barbar Diyalektiği

Süryani, Aramî ve Pehlevî dillerini konuşan coğrafyada Helenistik düşünce, tarihin hiçbir döneminde İskenderiye'ye benzer biçimde gelişmemiştir. Sözkonusu coğrafyadaki Grek kültürü, daha dar ve mahalli bir tonda gelişmiştir. Bu çerçevede felsefi düşüncenin gelişimi, Yunan'dan Roma'ya uzanan süreçte teoloji istikametine zorlanmıştır. Bu mahalli kültürler, Grek felsefesinin daha çok dine ait olan ahlaki ve sistematik fonksiyonlarını benimsemiştir (O'leary 1928: 8). Böylece Roma dönemindeki Süryaniler için felsefe, salt bir düşünce faaliyeti değil spekülâtif teoloji anlamına geliyordu. Bu durum, Helenistik düşüncenin genel karakterine tersti.

İlk Hıristiyan Süryani bilginleri, miladın ilk üç yüzyılında Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da kısmen etki göstermiş olan Grek ve Helenistik düşünce ile mücadele etmişlerdir. Bu bilginler arasından Tatyanus (ö. ms.173)², Lukyanus (ö. ms.180)³ ve Bardaysan (ö. ms. 222)'in⁴ isimleri ön plana çıkmıştır. Adı geçen filozoflar, anti-Helenistik düşünceler taşımanın yanı sıra, Süryani toplumu için yeni ve yerel değerler öngörüyorlardı ve aynı zamanda bunun epistemolojisini kurma çabası ve amacı güdüyorlardı. Bu düşünürlerin çalışmalarındaki eleştirel akıl, insan iradesini ve özgürlüğünü önceleyen felsefi düşünce ve tükenmek bilmeyen bir eylemlilikle muarızlara karşı mücadele tutkusunu, belirgin bir biçimde Süryani toplumunun bir manifestosu haline gelmiştir. Belki de bu şiddetli özgürlük tutkusunu yüzündendir ki, Süryani toplumunda muhalefet etme ruhu tarih boyunca sürekliliğini korumuştur.

İlk Süryani bilginlerden Tatyanus, kendisini Helenlerden ayrı olarak tanımlamış ve geleneksel kodlarına göndermede bulunarak Asur, Mısır ve Pers düşüncesini ifade etmek için 'barbar' kavramını referans almıştır. Tatyanus, 'barbar' kavramını Süryaniler için inşa etmek istediği epistemolojik aklın bir aracı olarak kullanmıştır. Ona göre bütün Helen bilim ve felsefesi, Mezopotamya halklarından haksız bir biçimde alınmış ve 'uygarlar'ın elinde felsefi açıdan anlamsız ve ahlaksız bir biçimde tüketilmişti (Tatian 2004: 6). Tatyanus'un *Address to The Greeks (Helenlere Söylevler)* adlı eserinde Doğu

² Tatyanus Süryani kaynaklarda geçtiğine göre kendini Asûrî olarak tanıtmış bir düşünürdür. Muhtemelen ikinci yüzyılın başlarında doğmuştur. Zengin bir aileden olduğu söylenmiştir. Pagan dinler ve Grek bilimlerini okumuş, yaptığı seyahatlerin birinde Roma'da Hıristiyanlıkla tanışmış ve bu inanca girmiştir. Hıristiyanlığı benimsedikten sonra pagan inançlarına karşı mücadele etmiş ve doğduğu topraklar olan Mezopotamya'ya dönerek düşüncelerini yayma çabası içinde olmuştur. Pagan düşüncesine ve felsefesine karşı yazdığı *Address to The Greeks (Helenlere Söylev)* eserini bu dönemde yazmıştır. Ayrıca onun Süryani kiliselerinde ve özellikle Urfa Okulunda beşinci yüzyıla kadar okutulan Dört İncilin Uyumu anlamına gelen Diyatison (Diatessaron) adlı eseri önemlidir (Hayes 2002: 47-50), (Şir 1913: 2/19).

³ Samsat'ta Süryani bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Lukyanus, Küçük Asya'daki okullarda felsefe ve retorik eğitimi almıştır. Eserlerini Grekçe yazmıştır. Kaynaklarda çok sayıda eser yazdığı söylenen Lukyanus, özellikle etik alanında Epikürcü felsefeden etkilenmiştir (Yusuf 2007: 30-32).

⁴ Genel kanıya göre Babil ülkesinin başkenti Erbil'de 154 yılında doğmuştur. Önceleri pagan inançları benimsemiş daha sonra Urfa'ya yerleşerek Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Grekçe ve Süryanice dillerini bilen Bardaysan, eserlerini Süryanice yazmıştır. En önemli eseri *Ülkelerin Yasaları (Ktobo dı Nmuse dı Atravoto)* adlı çalışmasıdır (Bardaysan 1988:14).

Hıristiyanlarına ve Süryani toplumuna gösterdiği felsefi yol, zaman ve mekânın dışında yaratıcı bir tek Tanrı inancı, insanların bedenlerinin öldükten sonra tekrar dirileceği ve adil bir şekilde yargılanacağı hususu, insan hayatında kaderin değil iradenin belirleyici olduğu düşüncesi ve buna bağlı olarak yaptıklarından sorumlu olduğu fikri, insan iradesinin bedenine olan üstünlüğü gerçeği ve onu kontrol altında tuttuğunun belirtisi olarak oburluğu ve sefahati tanrılaştıran Helen yaşam tarzına karşı olarak aşırı katı bir çilecilik (Tatian 2004: 9). Öte yandan Tatyanus'un dört incilin tek eserinde bir araya getirildiği *Diyatiron* adlı eseri, Süryanilerin Helen kiliselerinden farklılığını ortaya koyma amacı taşıyordu. *Uyum İncili* de denilen bu eser, beşinci yüzyıla kadar Süryani kiliseleri ve manastırlarında okunmuş ve yorumlanmıştır (Barsaum 1967: 86).

Helenistik felsefi öğelere karşı çıkan Süryani filozoflardan biri de Samisatlı Lukyanus'tur. Helen kültürünün ve sofistlik düşüncesinin eğitim sistemi içinde yetişen Lukyanus, yaşadığı dönemin abartılı inanç nosyonlarına karşı gelmiş, Platoncu, Aristotelesçi ve Stoacı filozofları tenkit etmiş, eleştirel bakış açısının örneklerini Süryani toplumuna sunmuştur (Yusuf 2007: 32).

Süryanilerin Helen kültürüne karşı verdiği mücadelede adı geçen en önemli simalardan biri de Bardaysan'dır. *Ktobo dı Nmusê dı Atravoto (Ülkelerin Yasaları)* adlı eserinde hem Helen paganizmine hem de Doğu astrolojisine karşı alternatifler geliştirmiş ve cüzî irade görüşüyle insan özgürlüğüne vurgu yapan bir dinî anlayışı geliştirmiştir. Söz konusu eserinde ahlaksal ve bedensel kötülüğün kökeni hakkında bir inceleme yapan Bardaysan, Tanrı'nın kötülüğü yaratmadığı, kötülüğün insanın cüzî iradesinde olduğu görüşünü savunmuştur. (Bardaysan 1988: 48). *Ülkelerin Yasaları*, Süryani toplumunun kendi öz değerlerine uygun olarak Süryani dilinde felsefe üretmenin ilk örneği olarak Süryani düşünce literatürüne geçmiştir.

İkinci yüzyılın sonlarında Roma imparatorluğunun Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ile birlikte, Süryani kiliselerindeki dini düşüncüyü Helen tanrıbiliminde eritme çabaları ortaya çıkmıştır. Örneğin imparatorluğun uygulamalarından biri, bu konuda ilgi çekicidir. Tatyanus'un *Diyatiron* adlı eserinin kiliselerde yasaklanarak ayrı İncillerin kullanılmaya başlanması, Süryanileri Helenleştirme politikalarının açık bir örneğidir. Ancak bu girişim, Hıristiyanlık inancının söz ve manasında 'ulusalçı', 'Süryanici' ve 'Sâmîci' muhalefetin direnciyle akamete uğramıştır. Her ne kadar bu mücadele, Süryanileri monofizitçi (daha sonra Yakubilik adını alacak) ve diyofizitçi (daha sonra Nesturilik adını alacak) olmak üzere iki ekole ayırmış olsa da; Süryaniler, Helen kültürüne karşı geleneklerini ve dillerini muhafaza edebilmişlerdir (Hayes 2002: 117-118). Beşinci yüzyılda Süryanici taraf kesin zaferini ilan etmiş ve Helen kiliseleri ile olan tüm bağlarını koparmıştır.

Helen ve Süryani kültürünün çekişmesinin yaşandığı alanlardan biri, kiliseler ve kiliselerin etrafında kurulmuş okullardır. Helen kiliseleri ve okullarında -İskenderiye'de olduğu gibi- Kitab-ı Mukaddes'in literal anlamının yanı sıra sembolik ve batini anlamları da işleniyor ve öğretiliyorken, Süryani okullarında bu yönetime şiddetle karşı çıkılmış ve sadece literal anlamlar ön plana çıkarılmıştır. Süryani okullarının bu yorumları, Antakya Okulundan Tarsuslu Diyodoros (ö. ms. 392) ve Mepsuestiyalı Teodoros (ö. ms.428)'un yöntemleri ile ele alınmış, Kitab-ı Mukaddes'in bölümleri geçerlilik derecesine göre sistematik bir biçimde ayrılarak işlenmiştir. Söz konusu

sistemize etme faaliyeti, Aristoteles'in *Peri Hermenias* ve Porfiriyus'un *İsagoji* eserlerinde kullanılan kavramlarla ve cins, tür, ayırım, hassa ve araz gibi terimlerle açıklanmıştır. Bu sebeple Süryaniler tarafından Teodoros ve Diyodoros'un eserleri ile felsefi eserlerin Süryaniceye tercüme edilmesi aynı zamana tekabül etmiştir (Hayes 2002: 158-159).

2. Bir Felsefi Okuma Biçimi Olarak Nesturilik veya Süryanilerin Dünyevileşme Eğilimi

Süryanilerin Grek felsefi düşüncesine karşı mesafeli duruşları, beraberinde bir muhalefet geleneği oluşturmuştur. Söz konusu gelenek, şehirlerde ve okullarda Grek kültürünü zayıflatmıştır.⁵ Süryani bilginlerin anti-Helenistik üç filozofu olan Tatyanus, Lukyanus ve Bardaysan sonrası gelişmeler, Helen düşüncesi ile karşıtları arasındaki mücadele ile geçmiştir. Helen karşıtı Süryaniler, muarızlarını sürekli eleştirmiş ve onları Sâmi ve Süryani değerlerinden uzaklaşmakla suçlamıştır. Zamanla Helen karşıtlığı Nesturi formunun içinde vücut bulmuş iken, Helen taraftarı Süryaniler ise monofizitçi olmuşlardır.

Süryani kaynaklarda Nesturilik hareketinin felsefe ile olan ilişkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. Daha önce İskenderiye ve Antakya okulları arasında İsa'nın doğası ile ilgili meydana gelen tartışma zemininde Nesturiler, gittikçe bağları daha fazla koparan bir teolojik ve felsefi serüvenin içine girmiştir. Nesturiliğin Batı kilisesinden ayrılma süreci, monofizitçi Süryanileri de etkilemiş ve onlar da bu sürecin benzerini yaşamışlardır.

Felsefe ve Hıristiyan teolojisi arasındaki ilişki, İskenderiye Yeni-Plâtoncuları tarafından formüle edilen ve Aristoteles'in *De Anima* adlı eserindeki görüşlere dayanan "nefs teorisi" üzerinden okunduğunda, biri İskenderiye'de diğeri Antakya'da gelişen öğretilerin temel farklılığı da ortaya çıkar. İskenderiye okulunun görüşüne göre, insan denilen varlık, biri psişik diğeri logostan tecelli eden rasyonel nefse sahip bir varlıktır. Logos ve akli nefis, aynı kaynaktan tecelli eden unsurlar olarak kendiliğinden tabii olarak karışmışlardır. Antakya okulunun görüşüne göre ise beden, psişik nefis ve rasyonel nefis insanda logos'un bütünlüğü içinde birbirine karışmadan var olmaktadır (O'leary 1928: 30). Antakya okulunun iki meşhur bilgini Teodoros ve Diyodoros, Meryem'i; beden, psişik nefis ve rasyonel nefsten mürekkep olan insan "İsa'nın Annesi/Kristokos" olarak kabul etmişlerdir. Bu görüşün daha ileri bir yorumunu yapan Nestoryus (ö. ms.451)'a göre ise bu unsurların bir arada bulunması, İskenderiyelilerin savunduğu gibi bir karışım değildir. Her bir unsur, kendi zati hüviyetini koruyarak bir arada uyum içinde vardır. İskenderiye ekolü 431 yılında Efes'te Nestoryus'un görüşlerini yargılamış, iki yıl sonra Nesturiler, devlet kilisesi ile bütün bağlarını kopararak yalnızca Süryanice konuşan Hıristiyanlar arasında varlığını sürdürmüştür. Nesturiler, Urfa ve Nusaybin okulları üzerinden kısa zamanda Orta Asya, Arabistan ve

⁵ Mesela Harran'da Helen kültürüne yakın olan ve Yunanistan ile Makedonya'dan gelen insanları küçümseme amacıyla Yunancada çiftçi anlamına gelen "paganus" adının verilmesi (Elhamad 2002: 62), Süryani toplumunun o dönemde Helenistik düşünceye karşı elde ettiği üstünlüğü göstermesi bakımından önemlidir.

Pers topraklarına nüfuz etmişlerdir. Nesturiliğin Pers topraklarında rahat bir şekilde nüfuz edebilmesinin sebebi, Pers kiliselerinin baştan beri diyofizitçi olmasından kaynaklanmaktadır (Hayes 2002: 168).

Nesturi bilgiler, kristolojik tartışmaların mağdur tarafı olarak görüşlerini izah etmek için, Teodoros ve Diyodoros'un eserlerini Süryaniceye çevirdiler ve devlet kilisesine olan kızgınlıkları ve muhalefetleri neticesinde ibadetlerini ana dillerinde yaparak Grekçeyi tamamen sosyal hayatın dışına itmek istediler. Bu çerçevede Nesturilerin tercüme ve şerh çalışmaları, yerli bir teoloji kurmanın epistemolojik malzemesini oluşturmaya yönelikti (O'leary 1928: 33). Nesturilerin akıbeti monofizitçi Süryanilerin de başına gelmiş, karışım teorisinin savunucuları olan Yakubiler, 448'de Kalkedon Konsili'nde devlet kilisesinin dışına itilmişlerdir. Bu süreçten sonra onlar da Nesturiler gibi ana dillerini kullanmaya başlamışlardır. Böylece Batı dünyasından ayrılma ve yerel kimliklere dönme, beraberinde Helenistik düşüncenin ekümenik karakteri ve evrensel bakış açısını yitirmeyi getirmiş, öte yandan Süryanice dilinde bir felsefi ve teolojik literatürün gelişmesine sebep olmuştur. Sözkonusu süreç, Süryani literatürünün en verimli zamanı sayılmaktadır. Ancak Süryani okullar, hiçbir zaman İskenderiye'deki akademi gibi bilim ve felsefe okulları olamamıştır. Bunun bir örneği olarak; İskenderiye'de felsefe ve teolojinin dışında astronomi ve tıp başta olmak üzere kimya ve tabii ilimler alanlarında faaliyetler sürmüş iken, aynı dönemde Süryani okullarında teoloji ve az miktarda mantık ve felsefenin yer aldığı bir eğitim müfredatı uygulanmıştır (Bar-Hadşabo 2006: 152).

Öte yandan Nesturilik formu, kristolojik meselelerde ilahi ve beşeri unsurların birleşmesini öngördüğü gibi felsefe ve din, vahiy ve akıl arasında da bir uzlaşma kurmanın mümkün olduğunu kabul etmiştir. Bu çerçevede Süryani okullarında dini ilimlerle beraber diğer ilimlerin de okutulduğu görülmüştür. Yakubi düşüncesi ise, tanrısal ve insani unsurun beraber olabileceğini yadsıdığı gibi din ve felsefenin beraberliğini de mümkün görmemiştir. Onlar için felsefe, dini inançlarını desteklediği ölçüde meşru sayılabilir. Bu çerçevedeki felsefi etkinlikleri, mantık ilmi içinde sınırlı kalmıştır. Sonuçta Süryaniler, biri daha çok kilise ve okullarda diğeri ise daha çok manastırlarda örgütlenmiş iki farklı grubun varlığı ile karşı karşıya kalmıştır.

Helen kiliselerinden ayrılan ilk topluluk olarak Nesturiler, Pers düşüncesinin etkisiyle de şekillenerek dünyevileşme yolunda önemli mesafeler kat etmiş ve uzun yıllar Pers topraklarında çileci hayat yolunu benimseyen "terki dünyalar"la yani manastır rahipleriyle mücadele etmiştir. Pers kilisesinin tarihsel gelişiminde Nesturilik ve terki dünyalığın çekişmesi, etkili bir biçimde hissedilmiştir. Süryani çilekeşler mülk edinmeyi reddediyor, çalışmayı küçümsüyor ve fakir bir hayatı tercih ediyorlar, şehirleşme ve uygarlığı terk edip 'dervişane' bir yol izliyorlardı. En önemli tercihleri olarak da, evliliği 'ahlaksız' bir kurum olarak görüyorlar ve bundan şiddetle kaçınıyorlardı (Şer 2006: 202). Nesturiliğin Pers topraklarına yayılması sürecinde, evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı kutsal bir görev olarak gören Zerdüştiliğin itici bulduğu manastır hayatına karşı dünyevileşme eğilimi içine giren Nesturi kiliselerinin bu bağlamda büyük bir çaba içine girildiği görülmüştür. 484 yılında Nusaybin Metropoliti Barsavmo'nun çabalarıyla toplanan Sinod, manastır hayatını dışlayan ve din adamlarının evlenmesine izin veren kararlara imza atmıştır. Aynı Sinod'da, Pers kiliselerinin resmi görüşü olarak Nesturiliğin kabul edildiği de karara bağlanmıştır. 497

yılında toplanan bir diğer Sinod'da ise evlenmeyi patrikten başlayarak en alt kademedeki tüm din adamları için serbest bırakan kararlar alınmıştır (Şer 2006: 202). Bu kararlar, Pers topraklarındaki Süryanilerin Batı kilisesinden ayrı bir örgütlenme içine girme iradesini göstermesi bakımından önemlidir.

Özetle; Nesturilik, Süryani toplumunun Helen karşıtlığının ve yönünün ilahi olandan beşeri olana çevrilmesinin, yerel ve dar anlamda olsa da felsefi tarafının bir örneği olarak kabul edilmesi gereken bir düşünce biçimine tekabül etmektedir.

3. İslam Düşüncesi ve Süryaniler veya İki Sâmi Toplumun Sentezi

Süryani toplumunun asırlarca süren mücadele ve muhalefet gelenekleri ve bu faaliyetlerinin sonucu olarak ortaya çıkan düşünce ve kurumları, İslam güçlerinin Mezopotamya ve Pers topraklarını içine alıp güçlendiği sekizinci yüzyıla kadar canlı ve etkili bir biçimde devam etmiştir. Bu yüzyılla birlikte, Doğu ve Batı arasındaki siyasi ve coğrafi ayrılık ortadan kalkıp kültür merkezi Bağdat olunca, birçok düşünce yapısı gibi Süryani mirası da Nesturi ve Yakubi formlarıyla birlikte Bağdat'a taşınmıştır. Nesturiler; Antakya, Urfa, Nusaybin ve Cündişâpur üzerinden; Yakubiler ise Harran, Re'sü'l-'Ayn, Kinnesrin ve Tikrit üzerinden bu merkezlerin tarihsel süreçte sahip olduğu düşünce motiflerini de yanlarına alarak Bağdat'a taşınmışlardır. İslam düşüncesinin imparatorluk ruhuna uygun olarak, antikiteyi ve onun epistemolojisini benimsemesi, Süryanileri de bu sürece dâhil etmiş ve böylece Süryani tarihinin kanaatimce en parlak dönemi ortaya çıkmıştır.

Süryanilerin felsefi etkinliklerinin İslam devletlerindeki serüveni, Pers ve Roma arasında sıkışıp kaldıkları döneme göre çok daha verimli olmuştur. Bunun birçok kanıtı gösterilebilir ancak bunlardan birkaçına değinmek mümkündür.

Birincisi; Süryanilerin İslam devletlerinden önceki dönemde antikite ile ilişkileri çok sınırlı bir düzeyde kalmıştı. Özellikle Nesturi bilginlerin teolojik görüşlerine kanıt arama çabalarının sonucu olarak Aristoteles'in *Kategoriler*, *Peri-Hermeneias* ve *I. Analitikler* ile Porfiryus'un *İsagoji* eserleri ile sınırlı olan tercüme ve şerh etkinlikleri söz konusuydu. Bu dönemde Aristoteles'in diğer eserleri ile Platon'un ve diğer Grek filozoflarının eserleri, Süryani bilginlerin çalışmalarının dışında kalmıştı. Bunun sebebi, sözkonusu dönemdeki Süryani düşünürlerin epistemolojik aklının ihtiyaçlarında aranmalıdır. Zira bu dönemde Süryani aklı, kristolojik tartışmalar içinde sıkışıp kalarak antikitenin mantık ve alet kısımlarını aşip epistemoloji ve metafizik kısımlarına uzanan bir irade gösterememiştir. İslam düşüncesinin gelişmesi bu noktada Süryaniler için bir fırsat olmuş ve antikitenin özellikle metafizik ile ilgili epistemolojisine uzanan çabalar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Platon'un *Siyaset*, *Cumhuriyet*, *Devlet* ve *Timaios* adlı eserleri ile Aristoteles'in *II. Analitikler*, *Fizik*, *Metafizik*, *De Anima*, *Oluş ve Bozuluş*, *Sofistika*, *Poetik* ve *Meteoroloji* çalışmaları, Süryaniler tarafından tercüme edilmiştir. Bu eserlerin Arapçaya tercüme edilmesi, ancak İslam düşüncesinin açılımcı ve kapsayıcı iradesi ile açıklanabilir. Aksi takdirde sadece Süryani unsuru, antikiteyi bu derecede ihata eden ve yeniden formüle eden bir yapıya sahip değildi (Gutas 1998: 187).

İkincisi; İslam devletleri dönemi, Süryanilerin İslam filozofları ile girdikleri entelektüel tartışmalar neticesinde en fazla sistematik felsefi eserler yazmaya başladığı bir evredir. Süryaniler, ilk defa bu dönemde teslis ve enkarnasyon gibi konularda felsefi eserler yazmışlar ve referanslarını Grek filozoflarından almışlardır. sekizinci yüzyılın ortalarında Yahya ed-Dımeşkî (ö. ms. 754)'nin bir Hıristiyan ile bir Müslüman arasında geçen kurgusal bir diyalogunda Tanrı, ezellilik, yaratma, teslis ve sıfatlar konusundaki felsefi tartışmaları, bize Süryani düşünürler ile İslam bilginleri arasındaki entelektüel fikri seviye hakkında felsefe tarihi açısından önemli argümanlar sağlamaktadır (Wolfson 1976: 310-311). Dokuzuncu yüzyılda ilk İslam filozofu olarak kabul edilen Ebu İshak el-Kindî (ö. ms. 866), Süryani bilginlerden Ebu Raita et-Tikritî (ö. ms. 829)'nin Tanrı'nın töz bakımından bir ama hipotetik olarak üç olduğunu savunan görüşlerine karşı "*er-Red 'ala'n-Nasâra*" adlı bir eser yazma ihtiyacı hissetmiştir. Kindî, Tanrı'nın aynı anda hem bir hem de üç olamayacağını Aristoteles'in 'bir'in anlamları ile ilgili görüşlerinden aldığı referanslarla ifade etmiştir. Yahya İbn 'Adî'nin, Kindî gibi Aristoteles'e dayanarak bunun mümkün olduğunu ispat etme çabası ve Kindî'ye karşı yazdığı reddiyesi de, İslam düşüncesinde Süryani filozofların etkinliklerinin en mühim örnekleridir (Doru 2007: 118-132). Bu tartışmaların en ilgi çekici tarafı ise, Süryani filozofların teslis inancını İslam Kelamı'nın Tanrı'nın sıfatları ile ilgili tartışmalar düzeyinde ele almış olmasıdır. Bu durum, Süryani ve İslam düşünürleri arasındaki fikri etkileşimi ve Süryanilerin felsefi olarak mantuktan metafiziğe geçişlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Üçüncü olarak, Süryani düşüncesinin İslam düşüncesine eklenmiş olmasının en açık örnekleri onüçüncü yüzyılda Yuhanna İbn Ma'denî (ö. ms. 1263) ve Ebu'l-Ferec İbn İbrî (ö. ms. 1286) örneklerinde bulunabilir. İbn Ma'denî, İbn Sinâ (ö. ms.1037)'nin "*Risâletü't-Tayr*" adlı eserinden esinlenerek yazdığı 122 beyitlik "*Kuş Kasidesi*" şiirinde insan ruhunun ölümsüzlüğünü ve özgürlüğünü ispatlama çabası içinde olmuş ve yine İbn Sinâ'nın "*el-İşârât ve't-Tenbihât*" adlı eserinde geçen "Ariflerin Makamları" bölümünün aynısını ruhanlıkla ilgili görüşlerin temeli yapmıştır. İbn İbrî ise, İbn Sinâ'nın "*el-İşârât ve't-Tenbihât*" ve Esirüddin el-Ebherî'nin "*Zübdetü'l-Esrâr*" eserlerini Süryaniceye çevirmiş ve ahlak felsefesi ile yazdığı "*İtikon (Etik)*" ve "*Ktobodı Yavno (Güvercin Kitabı)*" eserlerinde Gazali (ö. ms.1111)'nin "*İhya'u 'Ulumi'd-Din*" adlı eserini Süryani toplumuna uyarlamıştır. (Teule 2005: 170). "*Hikmet'in Özü*" adlı eserinin iktisat ile ilgili bölümlerinde ise, Nasıruddin Tûsî (ö. ms.1274)'nin "*Ahlak-ı Nâsırı*" eserinden alınmış birçok pasaj bulunmaktadır. (Zonta 1998: 279-292).

Görüldüğü gibi İslam düşüncesinde Süryani etkinliği, Sâmi dillerini konuşan iki toplumun birbiriyle etkileşimin en önemli örneğini oluşturmaktadır. Süryani toplumu kendi öz değerlerini pagan karakterli Helen düşüncesinde ve majik, kehanet, efsun ve kadcerciliğin kaynağı olan Babil-Kildani kültüründe değil, aynı kökten ve aynı dilden gelen İslam toplumlarında bulmuştur diyebiliriz.

4. Sonuç

Süryanilerin felsefe tarihinde sadece mütercimler hareketinin önemli bir unsuru olarak görülmesi ciddi bir yanlış olup tarihi gerçeklere uymamaktadır. Süryaniler, felsefi düşüncelerle tanıştıkları ilk dönemden çok ciddi eserler verdikleri zamanlara

kadar, çoğunlukla, felsefi düşüncede Süryani ruhunu ve Süryani kültürünün motiflerini işlemek arzusu içinde olmuşlardır. Antikiteye karşı durulan mesafeli yaklaşım, Süryanilerin evrensel felsefi sistemler kurmalarını engellemiş ancak yerel ve dar anlamda kendilerine özgü bazı düşünce yapılarını korumaya sebep olmuştur. Bu dönemin Süryani bilginleri, kuşkusuz tek başına ele alındıklarında hepsi felsefe ve düşünce bilimlerinde mahir insanlardı, ancak, evrensel karakterde felsefi bir sistem oluşturma projeleri yoktu. Bununla birlikte ortaya çıkan birçok felsefi ve teolojik malzeme, İslam felsefesinin ortaya çıkmasının aracı olmuştur.

Süryanilerin evrensel düzeyde felsefi sistemler açısından en önemli etkinlikleri ise ancak İslam felsefesinin içinde mündemiç oldukları dönemde söz konusu olmuştur ki, bunun en önemli etken gücü, çok güçlü bir biçimde mantık, epistemoloji, metafizik ve etik değerlerle antikitenin İslamlaştırılması iradesini ortaya koyan İslam felsefesidir. İslam felsefesi, sözkonusu dönemde sadece Süryanileri değil, Grek, Mısır, Hind ve Pers gibi uygarlıkların, Sabii, Manici ve Yahudi gibi yerel düşüncelerin birçoğunu kendi içinde absorbe edebilmeyi başarmış ve özgün felsefi sistemler kurmuştur.

Kaynaklar

BARDAYSAN (1988) Ktobo dı Nmosê dı Atravoto (Kitabu'ş-Şerai'i'l-Buldan), Arp. çev: Sabri Yakub 'İšo, İsveç.

BAR-HADBŞABO (2006) Mezopotamya'da Yüksek Okulların Kuruluş Amacı, Nşr: Aday Şer, çev: Celal Demirci, (Adday Şer (2006) Nusaybin Akademisi, çev. Nesim Doru, İst., Yaba Yay., içinde).

BARSAUM (1967) İgnatius Aphram I, Ktobo dı Berule Bdire, Süryanice çev: Hanna Dolabani, Kamişli, t.y.

DORU, Mehmet Nesim (2007) Yahya İbn 'Adî'nin Metafizik Görüşleri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

ELHAMAD, Muhammed A. (2002) Devru's-Suryân fil-'Ulumi'l-'Arabiyye, Halep, Darur-Ruha.

GUTAS, Dimitri (1998) Greek Thought Arabic Culture, New York, Routledge,

HAYES, E.R. (2002) Urfa Akademisi, çev: Yaşar Günenç, İst., Yaba Yayınları.

O'LEARY, De Lacy (1928) Arabic Thought and Its Place in History, London.

ŞER, Adday, (2006), Messallienler ve Nusaybinli Barsauma'nın İnan Kilisesindeki Düzeltimleri, çev: Vedii İlmen (Adday Şer (2006) Nusaybin Akademisi, çev. Nesim Doru, İst., Yaba Yay., içinde).

ŞİR, Adday (1913) Tarihu Keldo ve Asur, Beyrut, Matbaatu'l-Katulikkiye.

TATIAN (2004) Address to The Greeks, İngilizce çev: J.E.Ryland, Kessinger Publishing,

TEULE, Herman G.B. (2005) "The Transmission of Islamic Culture to the World of Syriac Christianity: Barhebraeus' Translation of Avicenna's Kitab al-Işarat wa'l-Tanbihat", Redefining Christian Identity, Leuven.

WOLFSON (1976) Harry Austryn, Philosophy of The Kalam, London.

YUSUF, Efrem İsa (2007) Süryani Tercüman ve Filozofları, çev: Mustafa Arslan, İst., Doz Yayınları.

ZONTA, Mauro (1998) "Structure and Sources of Bar-Hebraeus' "Practical Philosophy" in The Cream of Science", Orientalia Christiana Analecta 256, ed: René Lavenant, S.J., Roma.